

ACC. N:R. M. 13883: 1-18.

Landskap: Skåne Upptecknat av: Alfred Larsson,
Härad: Vemmenhög m. fl. Adress: L. Åby
Socken: L. Åby ö. L. Isie m. fl. Berättat av: _____
Uppteckningsår: 1955 Född år _____ i _____

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

*Kvinnor och kvinnorskrift. s. 1-18.
(sid. 18 är blank)*

LUF 99

M. 13883: /.

Luf 99

FOLKLIVSARKIVET

LUND.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Upplysningar angående kvarnar och kvarndrift, lämnade av Alfred Larsson,
Södra Åby.

De kvarnar, som ha funnits i Södra Åby och Lilla Isie församlingar, äro=
Stubbamölla i Södra Åby, (öster om byn). Enligt ett inhugget årtal, anses den
ha tillkommit på 1680-talet. Restaurerad.

Do. i DNorra Åby, nr. 16. (Detalj. uppgift tidigare lämnad). Riven.

Holländare, lilla typen, med segelbana. I Norra Åby by. Riven. Grunden kvarstår,
provisoriskt övertäckt. Denna byggdes omkring 1860.

Stubbamölla, i Lilla Isie församling, belägen nära den plats, där församlingens
gamla kyrka legat. Riven sedan 1930-talet.

Stubbamölla i Lilla Isie församling, Västra Torps by, nära Böste fiskläge. Riven
sedan 1920-talet.

Stubbamölla i Hemmesdynges församling. Den var belägen strax väster om prästgår-
den och kallades "Toppamöllan". Riven sedan 1920-talet.

Den enda kvarstående är stubbamöllan i Södra Åby, som till det yttre blivit
restaurerad. Den kan numera ej användas, men dess siste innehavare, mjölnare
Jöns Jönsson, har monterat kvarnstenarna i tillhörig byggnad och kopplat till
elkraft.

Enligt vissa uppgifter skall det längre tillbaka i tiden ha funnits en
kvarn, stubbamölla, i Norra Åby by. Den anses ha legat i västra delen av byn
och den omtalas i samband med något konstigt, som kom att tilldraga sig mycket
intresse på sin tid. Det hände under Karl den tolfte's senare år. Händelsen
kommer att närmare beröras.

I Vemmenhögbygden fanns vattenkvarnar längs Näsbyholmsån. Dessa voro med-
-ströms= Lindsmölla, Rödmölla, Låremölla, Munkamölla, Persemölla, samt Skönadals-
och Hörtemöllor. De voro förenade med någon gård och av dem voro Låremölla,
Munkamölla och Hörtemöllan de mest betydande. Var och en av dem hade damm-
-läggning, utgrävd kring strömfåran och lämpligt uppdämd samt försedd med reg-
-lerbara dammluckor för kvarnens drift. Det hela i regel tämligen primitivt.

Så vitt jag kunnat finna, var konstruktionen av stubba möllorna tämligen

enhetlig. Fast flera av dem voro ju byggda redan på 1600-talet. Möjligt är dock att vingarna under tiden undergått någon förändring och i äldsta tid i stället för segel havt något annat garnityr, av bräder eller dyl. Men takkonstruktionen torde säkerligen hela tiden ha varit av bruten (mansard-) konstruktion. Detta för att kunna lämna plats till kronhjulet, som ju hade ganska stor diameter,

På alla stubbamöllor, som jag haft tillfälle iakttaga, har funnits omklädnad nedtill, ("skjört") Detta för att kunna skydda virket i den bärande konstruktionen. ("foten")

Hättorna på de holländare, som funnits, voro, med smärre variationer, i princip lika, cirkelrunda i plan och kupolformade. Hättan vreds ju runt på rullar och i den skulle vara plats till kronhjul, m.m.

De stora holländarna voro försedda med omgång ("segelbana") av trä. Denna bars uppe av snedstyvor, fästade på sidan av muren. Någon kvarn, som havt lodräta stolpar, har jag ej kunnat iakttaga. En enda holländare, i Hassle Börsarp, har jag påträffat, som hade hög stengrund, så utvdgad i plan, att den också utgjorde segelbana. De holländare, jag känt till, ha säkerligen havt sin brädgång ("segelbana") alltifrån början. Så Skurupsmöllan, byggd av holländska byggar, i slutet av 1700-talet. Likaså kvarnarna i Sandåkra, (Skurup), vid Brodda gård, i Hylteberg, Svenstorp, m.fl. Den s. k. skinnklockan (Lilla holländaren) med jordbana i markplanet, torde snarast vara yngst av kvarnarna av holländare-typ. Att den kommit till, kan till en del ha dikterats av kostnadskäl. Emellertid behövs den ha mera fritt läge, jämfört med de större, på sin höga stenfoot.

Virket i en kvarn var av fur eller ek (i konstruktionen). Till en stubbamölla var den nedre delen, stubbe, strävor, stenbjälke, sadelträ, m.m. alltid av ek. Likaså hörnträ, stjärt och viktigare förbindningar också av ek. En del strävor, takstolar och dyl. ibland av fur. I de holländare, jag haft tillfälle närmare iakttaga, var själva stommet i regel av fur. Segelbanans bärande delar dock av ek. Själva banan dock av ek- eller bokplank. Som regel torde det ^{vara} av erfarenhet, som alla oskyddade eller hårt påkända delar kommit att utföras av ek. Därtill kom också att mjöldammet befordrade uppkomsten av trämask, vilket endast kärnek och kärnfur voro nog motståndskraftiga mot. Till kronhjul, stjärnhjul och drev användes både ek och bok. Till kuggar dock alltid röd- eller vitbok, som hade mest slitstyrka mot nötning. Dessa behövde till efter annan förnyas. Till huvudaxeln och andra förekommande axlar användes ek. Någon kvarn med vindfång av järn, känner jag ej till. Vad kvarndreven beträffar, som ursprungligen varit av trä, synes de i senare tid rätt allmänt ha blivit utbytta mot järndrev.

Gången på vingarna, var i regel medsols. Dock förekom i något enstaka fall att de gingo motsatt, (de gingo avigt om) I så fall kunde detta nog betraktas som vederbörade möllebyggares självständiga idé, att vilja skilja sig från andra. En kvarn fungerade lika bra i båda fallen. Dock medförde detta ändrad konstruktion av bromsanordningen, ("pressen") samt annan uppläggning av kvarnstenarnas hackning. Har hört omtalas ett fall, då möllebyggaren haft någon kontrovers med vederbörande, vilket skulle ha resulterat i att denne, till sin stora förargelse måste finna sig i att hans kvarn för alltid måste rotera "avigt" om. Emellertid vanligast var att vingarna gingo rätt om, oberoende av kvarntyp.

Vingarna på en mölla voro alltid hårt utsatta för väder och vind. De måste därför, tid efter annan, ersättas. Balkarna, som buro vingarna parvis, höllo något längre än vingträn. Dessa hade ju urtag på många ställen, för de genomgående "häckskedarna". Och detta gjorde att de snart förlorade i styrka. Efter en 12-18 år kunde därför en mjölnare överraskas av att en kvarnvinge under någon stormby knäcktes och for ut i de fria vidderna på egen hand. Ett par gånger har jag haft tillfälle iakttaga sådant.

Möllarna hade alltid intresse av att hålla ett öga på varandra och liksom kontrollera varandras förhållande. Särskilt under svåra vindförhållande kunde de också ha någon nytta av varandras manövrering. Sågo de en mölla hastigt ändra på segeln, "slå in", då hade sannolikt någon stormby överraskat vederbörande och möllor i grannskapet gjorde klokt i att upprepa manövern. Långvarig erfarenhet hade lärt möllaren att vara aktsam. Trots detta kunde han ändå råka illa ut. Ofta, särskilt framåt hösten, kunde det komma häftiga stormbyar och kastvindar. Värst var det om vinden samtidigt kastade om. Då gällde det att fortast möjligt dreja. Vid ett sådant tillfälle, under ett av de sista åren på nittiotalet, var jag närvarande då min fader och hans möllesven med knapp nöd lyckades klara en sådan situation. Det blåste frisk västan då vinden plötsligt kastade om till östan och tilltog. Genom raska och samtidiga manövrer med "pressen" och den kvarn som var förspänd, lyckades de stanna och dreja. Från Skurups-möllan, där vi befunno oss, lade jag under tiden märke till att en annan holländare i Södra Vallösa, cirka 7 km. avlägsen, tog till farten i bakvind. Den gick sålunda avigt om. Eftersom "pressen" då i det närmaste upphör att verka, kunde kvarnen ej stannas. Vingarna snurrade våldsamt och så med en gång syntes vindfång hätta och allt försvinna. I brådskan hann varken min fader eller möllesvennen uppfatta den alldeles unika tilldragelsen. Mjölnaren där, Hans Månsson, berättade

berättade senare hemma hos oss om det inträffade. En skjuts hade ett par minuter tidigare just passerat platsen för nedslaget. Om det kunde förekomma något slag av signaler möllor emellan, så torde det ha varit huvudsakligen skämtsamt betonat. En stubbamölla fanns i grannskapet som även under nästan vindstilla kunde ses i sakta gång. Den möllaren ansågs vara rätt illmarig och fann ett visst nöje i att sålunda förvåna sina kolleger. Vid sådana tillfällen kopplade han från kvarnen och lät möllan gå med bara vindfånget.

Benämningen "självsvickare" var ej vanligt här i bygden. Det motsvarade nog "självseglare". Detta var ju ett system med lameller, tvärs vingarna, istället för segel. Dessa voro kopplade till en regleringsanordning, som under gång-en automatiskt öppnade på dessa lameller, allt efter vindtrycket. Har ej haft tillfälle se mer än en sådan kvarn, - på avstånd. Det var holländaren i Västra Klagstorp (Knausts kvarn) - en av de största, jag sett. Och som flyttats dit om kring sekelskiftet, efter att tidigare, med benämningen Högamölla, ha stått på Kirseberga backar. Sedan en del år är den "avriggad". Detta var den enda holländare jag sett som också hade "självdrejning". Anordningen bestod av ett litet vindfång, placerat motsett det rätta vindfånget och i rätt vinkel med dettas vingbana. Enligt utsago fungerade det något trögt, särskilt vid svagare vind.

Benämningen "krögvar" torde ej ha varit använd i dessa trakter. Motsvarar väl anordningen med tvärbom, utriggad i hättan och med kopplade snedsträvor ner till jordbanan. Möllan måste drejas, liksom stubbamöllor, med hjälp av "vrikjarr" eller handspel. Har endast sett denna anordning på små holländare, utan segelbana.

Någon kvarn, som haft huvudaxel eller vindfång av järn, känner jag ej till. Drevaxlarna voro i äldre tid, liksom kvarndreven, av trä, skodda och förstärkta med järn. De flesta torde dock, i senare tid, ha utbytts mot massiva järnaxlar.

De stora holländarna och somliga av de mindre drejades med hättthjul, manövrerat medelst ändlös kätting från segelbanan. Hättan vilade på järnrullar som buros av järnskonning på drejkransen. För hättthjul fordrades därjämte kuggskena runt drejkransen. Kvarnar av holländaretyp voro, relativt sett av yngre datum än stubbamöllorna och allt talar för att de, var för sig, bibehållit den drejningsanordning, de haft från början. Av systemen var säkerligen det med hättthjul det smidigaste. De kvarnsegel, som använts i överskådlig tid, ha sannolikt varit tämligen ensartade. Genom särskilda linor, skot, kunde segelytan modereras. Från fulla segel kunde man göra ett inslag. Ett andra inslag ("långspets") Eller helt slå in. Samtidigt kunde vingarna gå med eller utan "häckbräder".

De första maskinella anordningarna i en kvarn var från början själva kvarnstenarna. Och de enda också ända tills någon började konstruera siktedon. Tidigare

Än åttiotalet kan detta ej gärna ha varit. Användbar sikteduk måste vara gjord av natursilke och fick importeras. Andra siktar, försedda med grövre duk av metalltråd, (stålsikt) kommo också till. Men det var huvudsakligen några av de största kvarnarna, som hade resurser och utrymme tillräckliga för att kunna tänka på siktnings. Sädskrossar kommo i användning på nittiotalet, på de flesta kvarnarna. De användes till att krossa fodersäd till hästarna. I fortsättningen användes krossarna så länge kvarnen i övrigt var i funktion. Någon enstaka kvarn kunde också tillverka gryn. Siktarna kommo mer och mer ur användning efter sekelskiftet. Valskvarnarna, med sina förstklassiga valsverk, kunde göra mjöl av högre kvalitet.

I de större holländarna fanns flera olika loft. Det första, över porten, rymde huvudsakligen siktarna. På nästa, sädloftet, magasinades säden, malen och omalen. Från kvarnarna, på nästa loft, rann det malda genom trätrummor ner i säckar under trummorna. På kvarnloftet låg kvarnarna, två, tre, någon gång ända till fyra stycken. Dessa voro placerade i rundel vid kvarnens yttersidor och dreven till dem drogos av det ganska stora stjärnhjulet, som roterade horisontellt en bit under kvarnloftets tak. Hjulet satt fastkilat på en stående axel, med bottenlager i kvarnens centrum. Denna axel var ganska lång, den fortsatte genom broloftet upp i hättan, där den hade drev, som växlade till kronhjulet.

Vad angår de kvarnbyggare, som byggt de olika kvarnarna i min trakt, är så gott som ingenting bekant. Den kvarn i Norra Åby, som tidiga beskrivits, uppsattes ju här 1865, efter nedtagning i Ystad. Den återuppfördes här av en man, som enligt uppgift skulle vara från Västra Virestad. Holländaren vid Bernhardsrogården i Skurup, uppfördes av inkallade holländska byggare i slutet av 1700-talet. I övrigt äro de alla uppförda för så länge sedan att någon närmare uppgift om dem ej står att erhålla. Möjligen kan det i något kyrkoarkiv finnas något, som skulle kunna ge upplysning därom.

För de många reparationer, som tid efter annann blevo behöfliga, har dock funnits flera möllebyggare. De mest kända här i trakten voro Sjöström i Svedala och Lars Larsson i Anderslöv. De äro sedan rätt länge borta. Lars Larsson omkom genom olyckshändelse i sitt riskfyllda yrke omkring 1918.

Vad beträffar dimensioneringen av en kvarn, så blev säkerligen detta löst av vederbörande byggare erfarenhetsmässigt. I detalj kunde måtten naturligtvis variera något, men i stort sett följdes nog vissa principer. En holländare med tre, ibland ända till fyra kvarnar, fordrade betydligt större vidd än den

som endast hade två. Likaså behövde en större kvarn mera av kraft och detta krävde större vingyta och därmed längre vingar, högre kvarnstomme.

Av de kvarnar, som omnämnts och de övriga, som jag känt till, ägdes de flesta av mjölnaren. Somliga arrenderades dock av någon gård, som de tillhörde. Någon gång, men mera sällan, sköttes kvarnen av möllesven, som gården själv anställde. Någon kvarn, som tillhörde ett kvarnlag och nyttjades kollektivt, har jag mig ej bekant från Sydslätten. Inte heller vet jag något om vilka förhållanden, som rått före enskiftet.

Betalning för malning erlades så gott som alltid i form av tull. Denna kunde nog vara något olika på olika orter. Här i trakten var det vanligt med 4-5 kilo pr. 100 kg. då det gällde grovmalning. För råg och vete, som finmaldes tre gånger, utgick 7-8 kg. Vid siktning gällde andra regler. Av 100 kg. vete eller råg, återgick vanligen 50-55 kg. finmjöl. Resten i form av kli och "grift" härvid räknades tillika något i "svinn".

Den tull, som mjölnaren erhöll, användes till stor del för att föda upp svin. En del försåldes dock till husmän och andra. Till somliga kvarnar hörde ibland också något tunnland jord. Någon enstaka av mjölnarna drev också bageri, (så var fallet beträffande mjölnaren i Lilla Isie.) dock ej i större omfattning.

Under första världskriget försvann kvarntullen. Då erlades istället betalning Något svinn, vanligen en procent, måste mjölnaren under alla förhållanden räkna med. Under denna period av allmän knapphet var en mjölnare underkastad ganska sträng kontroll av särskilda kontrollanter. Gårdarnas egna produkter voro ställda under ganska sträng kontroll och huvudparten av deras spannmål måste överlätas till myndigheterna. Under denna period blev elektrifieringen allmän och detta medförde att bönderna rätt allmänt själva kunde klara grovmalningen. Därtill slutade de efterhand upp med att själva baka bröd. I sammanhanget blevo många av kvarnarna tämligen överflödiga och den ena efter den andra fick ut-tjänt.

I socialt hänseende kunde mjölnarens ställning anses likartad med andra yrke-män i socknen, såsom skräddare, smeder, m.fl. Något särskilt företräde gavs han nog inte i något sammanhang. Men han var ju en outhärlig man, enär han svarade för tillverkning av ingrediensernas till det dagliga brödet.

En mjölnare hade sin lärotid att genomgå, innan han var säker i sitt yrke. Kanske tjänade han först något år hos bönder, innan han övergick till yrket. Efter någon tid som möllesven hos andra sökte han merändels efter möjlighet att bli sin egen.

På de stora holländarna fanns alltid möllesven, utom mjölnaren själv. Kanske också en lärning. I vanliga fall behövdes gott två man för att betjäna kvarnen. och under den brådsta tiden, vinterhalvåret, behövde kvarnen tidvis gå dygnet om, varvid arbetet måste uppdelas i skift. Möllesvennen hade ibland sin bostad i kvarnen, i en kammare vid sidan om mölleporten. I annat fall fick han logera hemma i mjölnarens bostad.

Den säd, som lämnades till kvarnen, skulle vara så torr som möjligt, isynnerhet gällde detta för brödsäd. Vanligast var att vederbörande hade säden utbredd hemma på loftet, varvid den efterhand självtorkade, delvis med hjälp av upprepade omflyttningar. På kvarnen fanns inga möjligheter att utföra detta. Som alltid lades det störst vikt vid att brödsäden var möjligast torr. Kunde den inte inhöstas torr, fick särskilda anstalter vidtagas för torkning. Detta kom då att utföras med hjälp av bakugnen på gården. Var, trots detta, säden bristfällig torkad, måste mjölnaren iakttaga stor försiktighet vid malningen. I annat fall kunde det hända att den fuktiga säden under malningen ville "dega" sig och därigenom stoppa driften. I värsta fall fick mjölnaren "vänna upp", som det hette. Och det blev samma procedur, som vid hackning. Kvarnstenarna måste befrias från degskorporna.

Säden transporterades från gårdarna i säckar. Dessa voro förr av hemvävt, kraftigt material och av varierande storlek. Före det nya vikt- och måttsystemets tid räknades spannmål mest i rymdmått. Och "tunna" var sålunda vanlig enhet. Säckarna voro därför väl tilltagna i storlek. Det kunde därför ibland för både mjölnare och böndernas drängar gälla kraftprov, då en säck på ibland 170 kg. skulle hanteras. Ägarna brukade ha sina "bomärke", initialer, -ibland hela sitt namn -, utsatt på säckarna.

Då säden anlände till kvarnen, hissades säckarna upp till andra loftet, (i holländare) och stuvades samman i en viss ordning. Under gång drog kvarnen hisspelet. Vid förmalningen vägdes hela partiet upp, -från samme leverantör- och skrevs in i en särskild bok (möllebågen). Efterhand som säden stod i tur att gå igenom kvarnen, hissades den så upp till nästa loft, kvarnloftet, och slogs i kvarnbingen. Sedan den så gått igenom kvarnen och runnit genom trumman ner till andra loftet igen, säckades den och säckarna vägdes åter, varefter totalvikten av partiet, med avdrag för tull, justerades enligt inskrivning. Så gällde det att stuva samman de olika partierna igen, tills de avhämtades. Att få utrymme att rätta till, beredde ofta bekymmer.

Den säd, som skulle vara till foder, maldes endast en gång och blev härigenom "skråning". Brödsäden, däremot, måste gå igenom 3, ibland 4 gånger,

Första gången blevo kärnorna huvudsakligen krossade, "skrådda", De andra gångerna lades kvarnstenarna hårdare samman och detta måste modereras lämpligt efter mjölnarens goda omdöme. Den färdiga produkten var så bliven till mjöl. Förmalning till siktnings var något mera omständlig. Först måste då säden passera en särskild, liten kvarn, "skalan", Denna bestod av en liten, orefflad kvarnsten. Ringkaref kring denna var invändigt garnerat med perforerade järnplåtar, vilka smögo sig nära kanten av kvarnstenen. Sädskornen, som uppifrån matades i slungades över kanten av stenen och vid friktionen mot plåtarna blevo de befriade från en del av skalen, m.m. Säden "spetsades" och var nu färdig att släppa på kvarnen. Efter att ha passerat kvarnstenarna fyra gånger, kunde den matas i sikten. Sikten, en rätt lång, liggande trumma, något lutande, var klädd med mycket finmaskig silkeduk. Mjölet matades från ena ändan in i trumman och denna som gick med tämligen sakta gång, slog efterhand ut mjölet och reterande produkter, Kli och "grift", släpptes ut vid motsatta ändan av trumman.

På en holländare var i regel en av kvarnarna reserverad för brödsäd. Denna hade på somliga kvarnar s.k. "franska" stenar, en mycket hård stenart, erinrande om flinta. Med sin särskilt upplagda hackning, hade den utsikt att kunna framställa finare mjöl än de sedvanliga, som voro av Höörs-sansten.

På en stubbamölla måste däremot all säd gå igenom samma kvarn. Dennes mjölkning fick ligga kvar men vid övergång till brödsäd måste någon mindre del av denna offras i början.

Det räknades som självfallet att få tillbaka av samma parti, som lämnats till kvarnen, helst som säden ju kunde vara av betydligt olika kvalité.

Det låg i både böndernas och mjölnarens intresse att mala så snart vädret var tjänligt. Men detta kunde stundom visa sig nyckfullt och medförde att de fingo köra till kvarnen förgäves.

Det fordrades inga särskilda anstalter för att starta malning. Som alltid måste "påseglingen" rättas efter rådande vind och kvarnstenarnas gång fick regleras medelst särskilda anordningar, som voro förenade med "brohästen". Goda insikter i yrket fingo svara för resten.

Stormbyar, kulingar, kunde ställa till med obehagliga överraskningar ibland. I svåra fall kunde hastigt sätta^s sådan fart på en mölla, så att bara "pressen" inte förmådde hejda farten. Som alltid någon kvarn var förspänd, återstod som enda utväg att tillika med åtdragen "press" lägga kvarnen mer eller mindre hårt "i botten". Höllo så bara kuggarna i kronhjul och drev, fick mjölnaren i svåraste fall se hackningen i kvarnstenarna gå förlorad. Och detta medförde då omedelbar "omhackning". Har tidigare berört ett fall, som nästan blev katastrof.

I de stora golländarna fanns merändels "möllekammare" vid ena sidan om körporten. Här hade möllesvannen oftast sin bostad. Men någon eldstad hade den ej. Kom någon körande mer långväga ifrån, så ville han ha malet "med sig hem". Han fick då, under tiden, vänta i kvarnen. Som det oftast gällde siktnings och denna ju tog lång tid, hade mannen medtagit något skaffning. Ävensom foder till sina hästar. Vanligt var att han ombads uppehålla sig i mjölnarens bostad.

Ett särskilt, ibland bekymmersamt kapitel var hackningen. Efter ett par veckors gång behövde, i regel, kvarnstenarna hackas. Ränderna, som strålade ut från mitten av kvarnstenarna, måste då huggas upp. De franska kvarnstenarna, som voro mycket hårda, hade sin speciella hackning vilken fordrade särskilda verktyg. Under särskilt bråda perioder fick detta arbete till stor del utföras nattetid. I bygden fanns alltid en eller annan som vid sådana tillfällen kunde rycka in till hjälp. Särskilt kom detta att gälla stubbamöllorna, med sin enda kvarn. Under arbetet kunde mjölnaren behöva hänga sin lykta i något fönster. Detta åstakom en gång haveri för ett fartyg. Det hände en gång, omkring 1870, att Espömöllaren (norr om Smyge) höll på med hackning. Det blev fram på kvällen, blåste hårt och det rådde snötjocka. En skuta, på väg västerut, låg på kryss mot nordvästen. Efter att ha passerat Sndhammaren, hade den länge kryssat västerut och skepparen hade i den rådande tjockan så småningom blivit något osäker om kursen. Vid ett tillfälle, då tjockan tillfälligt lättat något, observerade han ett ljussken norrut. Han trodde sig nu ha fått Falsterbo fyr i sikte, men missleddes av skenet från kvarnen, vilken låg cirka 2 km avlägsen. Kanske visade sig skenet i en bäring som överensstämde med fyrens. (Smyge fyr fanns inte då) Kursen lades därför om men efter kort tid körde skutan ohjälpligt fast i sandrevlarna. Den hade händelsevis råkat precis mynningen av en bäck (Sänkebäck, belägen strax öster om Smygehus), och härigenom nästan nått in till stranden. För att åter komma lös, kommanderade skepparen alla segel upp. Men resultatet blev endast att nordvästen lade hela riggen, med master och allt, vid sidan om skutan. Skepparen, en holländare och ägare till skutan, fick plocka till sig allt, som var åtkomligt och sedan bege sig till sitt land igen. Min fader, då en pojke, som uppehölls sig händelsevis på den gård där besättningen tog kvarter fick uppdraget att till häst bege sig till gamle konsul Smith i Trelleborg och rapportera händelsen.

Huruvida det kan ha funnits något slags väsen, som enligt folktron hörde samman med livet på kvarnarna, är mig ej bekant. Det torde i så fall ha varit föremina föräldrar och deras generations tid och under tider då all övertro och vidskepelse frodades. Har likväl dunkelt minne av någon, som ordat om "goanisse" i hithörande sammanhang. De nne nära släkting till eller måhända identisk med

tomten själv, var, - där han av förfäder troddes uppehålla sig, på grund av sitt blida, godsinta väsen säkerligen välsedd eftersom han ju verkade för människors lycka och välfärd. Härigenom betraktades han säkerligen med tillbörlig vördnad.

Vad beträffar arbetet på kvarnarna, så synes det, som om något hinder vissa dagar ej existerat, åtminstone i senare tid. Ehuru han helst ville respektera vilodagens helgd, kunde han ibland bli tvungen att köra någon söndag, såsom efter någon period av vindstilla. Annars skulle kvarnen då stå stilla, avseglad och "i skritt", (vingarna snedställda). Under de större högtiderna var det dock otänkbart att köra. Kyrkogången fick inte heller försummas.

Låg en kvarn utmed allmän väg, skulle den stannas då ett liktåg färdades förbi. Detta som honnör åt den bygdens son eller dotter, som nu gjorde sin sista resa.

Det existerade ett och annat talesätt, som hade med kvarnar att göra. Dock, förmodligen, olika i skilda trakter. Efter någon period av vindstilla, kunde kvarnen vara fullproppad med spannmål. Då så vinden åter gick till, blev det ju i regel gårdarnas spannmål, som först maldes. Husmän och gelikar, som lämnat en eller annan påse, fingo oftast vänta till sist. Men blev det så dålig vind så passade mjölnaren på att ta igenom de små kladdarna. Därför kunde man också ibland få höra ordstävets: "De va gott Vår Harre ville stilla dinne stormen, så add di fattie kan få maled". En och annan mölla kunde ses i gång, fastän vinden var mycket svag. Då kunde någon höras säga: "Den möllan går alltid å "gniar". Då en mölla var i gång, hördes många konstiga ljud i den. Och alla dess sammansmälte till en enda melodi, som ibland verkade på något sätt suggerande, särskilt nattetid. Det sades om en gammal stubbamölla, som var mycket rickig i skrovet att den under gången hördes liksom prata för sig själv. Var vinden mycket svag, så liksom sjöng möllan sömnigt: "Min -- tid -- går -- väl". Men ökade vinden hastigt, så blev det genast mera fart i talet.

Möllan sjöng: "Den är snart förbi, snart förbi, förbi, förbi, förbi."

Mjölnarens yrke hade sina risker och olyckor inträffade emellanåt. Särskilt då det gällde att byta ut axel, balkar eller vingar i en mölla. Möllebyggaren L.L. berättade att han en gång vid ett sådant tillfälle var nära att sätta livet till. På en av kvarnarna här på slätten höllo de på att hissa upp en ny mölle-axel. Denna, en försvarligt grov ekstock, vägande ett par ton, var uppe nära sin blivande plats, då blocklinan, en försvarligt grov hamplina, brast.

L.L. stod mitt under och gav just tecken att de kunde hålla upp med firningen. Innan han visste ordet av stod axeln, nerborrad i marken, lika rak som hans själv en meter från honom. Denne L.L. fick några år senare sätta livet till på en kvarn.

En av de svåraste olyckor, som jag vet ha tinat här i bygden, var den som inträffade en gång på nittiotalet på Södra Vallösa kvarn. (Kvarnen tidigare omnämnd). En möllesven hade vid lösgöring av en upphissad säck tillfälligt kommit att svepa linan om ena armen. Linan greps av kuggar i stjärnhjulet och han kom att följa med runt varvid han kländes mellan stjärnhjul och drev och blev ohyggligt lemlästad. Händelsen kom att för mjölnaren själv bliva denne hemskaste upplevelse.

Att en stubbamölla kan gå omkull i svår storm, har jag hört berättas från Börringe (min farfaders hem trakt). Så vitt jag minns rätt hände det någon gång på 1820-30-talet. Kvarnen skulle ha varit belägen i Sturup eller Lemmeströ. Att det hela avlöpte hastigt, är troligt. Efteråt hade mjölnaren påträffats inne i skrovet och han befanns ha hamnat med huvudet före i den mjölsäck, som vid tillfället hängde under kvarnen.

I början av seklet brann en kvarn, en holländare, ner. Denna var belägen i Bläntarpstrakten. Efter branden fanns resterna av mjölnaren inne bland spillrorna. Ehuru undersökning gjordes, kunde klarhet i saken ej vinnas. Mjölnaren på en annan kvarn, som låg helt nära, togs visserligen i förhör, men därvid fick det bliva. Det kunde emellertid konstateras att porten varit låst, men nyckeln var borta. Denna hittades senare i samband med höstarbete på fältet en bit från kvarnen. Först långt senare, efter omkring 25 år, blev det klarhet i saken. Efter bränder på olika kvarnar samt slutligen ett ohyggligt mord, blev en man, M. S. ertappad. Denne var samme person, som på sin tid innehavt den andra kvarnen i B. Mördaren slutade sina dagar på Långholmen.

Ett par mordbränder äro i övrigt kända från södra Skåne.

Jag har också i minne från tidiga barnår att en kvarn brann ner, träffad av blixten. Det hände under nittiotalet och det var Stenshults kvarn, en holländare, som var belägen uppe på åsen, norr om Slimminge. Det var en säregen upplevelse att på en halvmils avstånd se vindfånget sätta sig i rörelse och svepa runt en stund, med lågorna fladdrande efter tills allt brakade ihop.

Någon gång kunde en mölla, liksom gårdarna, få påhälsning av tjuvar. Att de därvid inte alltid smögo sig fram, har jag mig bekant. I ett fall, som fullt trovärdigt skildrats för min fader, aviserade de sin ankomst till kvarnen med några pistolskott. Att den möllesven, som vid tillfället (på natten) låg och sov i sin kammare, blev hastigt vaknad, är förståeligt. Han fann sig emellertid snart (tydligen var det en modig man) och sedan han barrikaderat dörren till kammaren gjorde han sig beredd med ett kraftigt "slåträ", en "mjölstöt" i handen. Han tände inte ljus i kammaren. Vid en första attack mot fönstret, kom mjölstöten i rörelse och detta hade hörbar verkan. Han varnade dem bestämt

för att våldgästa, ifall livet var dem kärt, Han kunde dock ej förhindra att de bröto upp portarna och tullade kvarnen på ånskilliga säckar säd. Vid avfärden saluterade de åter och ett par kulor hade träffat dörren till kammaren. Detta kunde jag, på sin tid, själv konstatera. Händelsen hade inträffat någon gång på 1870- 80-talet. På holländaren i S. Detta inträffade under en tid, då tättare och landstrykare ofta voro en plåga för folk.

Då och då uppenbarade sig också någon tiggare (tyggeman). Dessa voro dock av fredligare slag.

Ehuru ej direkt hithörande, vill jag i korthet relatera en händelse, som på sin tid skulle ha väckt stor förundran i bygden och längre bort. Detta därför att den i någon mån kan styrka uppgiften att det tidigare skall ha funnits en sedan lång tid nedtagen, kvarn i Norra Åby. Antagligen har dock denna försvunnit vid enskiftet.

I början av sjuttonhundratalet spreds nyheten om att en yngre kvinna (Anna eller Elsa Jönsdotter?) i Norra Åby, legat till sängs i årtal utan att intaga föda. Kvinnan uppgavs vara mjölnaredotter från byn. Så levde hon i årtal, till människors stora förundran. Ryktet spreds vida och personer ur lärda kretsar i Lund gjorde på fullt allvar iakttagelser på ort och ställe. Då Karl den tolfte vid ett tillfälle, under denna tid uppehöll sig i Lund och därunder fick höra talas om saken, sände han ner en av sina knektar för att förvissa sig om ryktet talade sanning. Enligt vad som omförmäles, skulle kungen dock ha ställt sig skeptisk. Det berättas också att kvinnan, under tiden hon låg undan, Passades av - en gammal knekt. Hela saken synes dock efterhand ha förlorat alltintresse särskilt sedan det blivit bekant att kvinnan under tiden - nedkommit med barn.

Ända till omkring sekelskiftet måste mjölnaren betala en särskild skatt för vart par kvarnstenar, han använde. Denna skatt betalades till prästen i församlingen och var förmodligen att betrakta som ett tionde, som ju utgjorde en del av prästens lön förr i tiden. Skatten räknades efter kvarnens storlek, efter diametermåttet. Måttets enhet var spann, (1 spann = 15 cm.) För en 10-spann betalade min fader 2 kronor, kan jag erinra mig.

Juni 1955.

M. 13883: 13.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Södra Åby den 16 juli 1955.

Folklivsarkivet.

Lund.

Härmed insänder jag förteckning över väderkvarnar, som jag markerat på kartblad över Trelleborg - Ystadsområdet. Har för de flesta företagit översyn på ort och ställe. Men vad beträffar tiden för nedtagningen av desamma, har jag i de flesta fall fått nöja mig med ungefärliga tidsuppgifter. Som tablån utvisar är det endast två stycken väderkvarnar, nr. 48 och 50, som numera äro i fullt kördugligt skick och fortfarande användas.

I övrigt har jag ej i detta sammanhang lyckats få fram uppgifter av något särskilt värde.

I den utredning angående kvarnar och kvarndrift, som jag tidigare insänt, har en felaktig uppgift insmugit sig, vilket jag vid passerande av området ifråga kunde konstatera. På sidan I står bl. annatPersemölla samt Skönadals och Hörtemöllor.....Det skall varaPersmölla samt Bränne - och Hörtemöllor....

Högaktningsfullt

Aepet Larsson

FOLKLIVSARKIVET

Tablå över väderkvarnar, som funnits vid sekelskiftet.

Markerade på generalstabens kartblad.

Typ S H, = stora holländaren.

" L H, " lilla "

" S, " stubbamölla.

Uppgifter lämnade av =

Alfred Larsson, Södra Åby.

Kvarnar belägna i Skytts härad.

Nummer	Typ	Församling	Ort.	Pop.benämning	Anm.
I	S H	Trelleborg		Möllan på väster	Utan vindfång.
2	S	"		" " norr.	Restaurerad.
3	S	"		" " öster.	Riven på 20-talet.
4	S H	Kyrkoköpinge	Kyrkoköpinge		Utan vindfång.
5	L H	Gylle	Gylle		Nedbrunnen, 30-talet
6	S	Lilla Slågarp	Haglösa		Riven på 20-talet
7	S	Stora Slågarp	Klörup		" " 40- "
8	S	Västra Ahlstad	Sjörup		" " 30- "
9	S	" "	Lilla Ahlstad		" " " "
IO	L H	Fru Ahlstad	Fru Ahlstad		Nedbrunnen, 30-tal.
II	S	"	Ahlstadgården	Gårdskvarn	Riven på 20-talet
12	S H	Bösarp	Västra Virestad		" " 20-talet
13	S	"	Bösarp		" " 20-talet
14	S H	"	Södra Virestad		" " 30- "
15	L H	Gislöf	Gislöf	Storegårdsmöllan	" " 20- "

M. 13883: 15

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Nummer	Typ	Församling	Ort	Pop. benämning	Anm.
I7	S	Gislöf	Serresjö	Serresjömölla	Riven på 30-tal.
I8	S	Dalköpinge	Dalköpinge		" " 30- "
I9	S	Anderslöf	Lilla Markie	Gårdskvara	" " 20- "
20	S	"	Stora Markie	Markiemölla	" " 20- "
21	S	"	Anderslöf	Jöns Pålsmölla	" " 20- "
22	S H	"	Sörby	Stora Sörbymölla	Nedbrunnen 20-tal.
23	S H	"	Ugglarp		Riven på 20- "
24	S	"	Sörby kratt		" " 30- "
Kvarnar i Vemmenhög's härad. Samtliga					
25	L H	Lilla Isie	Simmermarken	Simmaremölla.	Riven på 20-tal.
26	S	"	Västra Torp	Böstemölla	" " 20- "
27	S	"	Lilla Isie	Isiemölla	" " 30- "
28	S	Södra Åby	Södra Åby		Restaurerad.
29	S	"	Norra Åby, nr. 16	Mellan byarna	Riven på 30-tal.
30	S H	"	Norra Åby by		" . Foten kvarstår.
31	S	Hemmesdyng	Hemmesdyng	Toppamölla	" på 20-talet
32	S	Grönby	Grönby kratt		" " " "
33	S H	"	Grönby		Utan vindfång
34	S	"	"		Riven på 20-tal.
35	S	Böringe	Böringe		" " 30- "
36	S H	"	Sturup		Nedbrunnen 30- "
37	L H	Östra Klagstorp	Brönnestad		Utan vindfång
38	S H	"	Vallby		Riven. Foten kvarst.
39	L H	"	Vallby norrmark		Riven på 20-tal

Nummer	Typ	Församling	Ort	Pop. benämning	Anm.
40	S	Östra Torp	Östra Torp		Riven på 20-tal.
41	S H	Espö	Espö	Espö-möllan	" Foten kvarstår.
42	S	Lilla Bedinge	Vid strandvägen		Riven på 20-tal.
43	S	Tullstorp	Stora Bedinge		" " 40-".
44	S H	"		Österrikmöllan	" Foten kvarstår.
45	S H	"		Skåningamöllan	Riven på 20-tal.
46	S H	Önnarp	Önnarp		U.vindf.sed.40-tal.
47	S	Källstorp	Jordberga	Stubbarpmöllan	Restaurerad.
48	S H	Grönaby	Norra Grönaby		Fullt användbar.
49	S H	Gärdslöf	Gärdslöf		Nedbrunnen 1931.
50	L H	Svenstorp	Svenstorp		Användes ännu.
51	S H	Skurup	Bernhardsrogården		Riven på 20-tal.
52	S H	"	Sandåkra		Kvarnruin
53	S H	"	Brodda		{ Riven på 20-tal. Foten kvarstår.
54	S H	"	Hylteberga		Utan vindfång.
55	L H	Slimminge	Slimminge	Altonamöllan	Riven på 30-tal. 2
56	S H	"	Stenshult	{ Nedbrunnen under åskväder 1899. Åter uppbyggd.	Riven på 20-tal.
57	S H	Hassle Bösarps	Hassle Bösarps	Bösarpmöllan	Riven på 20-tal.
58	S	Solberga	Torsjö		Kvarnruin.
59	S H	Skivarp	Skivarp		Restaurerad.
60	S H	"	Mossby		Riven på 20-tal.
61	X	Grönaby	Flyganetts gård.	Mest för gårdsbehov. Uppbyggd över taknock på gårdslänga. Diminutiv holländaretyp.	Riven på 20-tal.

Enligt förteckningen, som upptager alla de väderkvarnar, vilka funnits i senare tid i Vemmenhögs härad, jämte ett antal i östra delen av Skytts härad, är numera endast två stycken i kördugligt skick och i användning. Dessa äro nr. 48 och 52. Av det fåtal, som kvarstår utan vindfång, har somliga någon tid haft tillkopplat annan drivkraft, elektrisk eller annan motorenergi.

De restaurerade kvarnarna äro i huvudsak endast till det yttre konserverade. I övrigt äro de ej kördugliga numera.

S.H.i förteckningen motsvarar alla holländare med segelbana och körport tvärs igenom grunden. Vid företagen översyn har dock några av dessa visat sig ha eller med säkerhet haft segelbana av jordbana på utvidgat fundament. Dessa äro= nr.36, 49, 51, 59 och 61.

L&H. motsvarar samtliga holländare av varierande storlekar, som haft jordbana i markplanet. Några av dessa ha drojats med hättjul.

Juli 1955.

Alejo Persson